

III. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

УДК 338.48-6.2:[72:7.034(477.411)]"16/17"
DOI: 10.17721/1728-2721.2023.86.4

Igor СМІРНОВ, д-р геогр. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0001-9838-8880

Scopus ID: 57221327545

e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ольга ЛЮБИЦЕВА, д-р геогр. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-8508-9395

Scopus ID: 57204772778

e-mail: olgaliubitseva@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

КОЗАЦЬКЕ БАРОКО В САКРАЛЬНІЙ АРХІТЕКТУРІ КИЄВО-ПОДОЛУ: ГЕОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Розкрито оригінальні архітектурно-туристичні особливості сакрального зодчества Києво-Подолу, яких він набув за часів гетьманства в Україні у XVII-XVIII ст. Після отримання Києвом Магдебурзького права в 1494 р. Києво-Поділ на декілька століть став найбільшим культурно-освітнім і релігійним центром України, що відобразилось у будівництві значної кількості сакральних об'єктів – церков і монастирів у стилі українського (або козацького, мазепинського) бароко. Цей досі недооцінений туристичний потенціал Києво-Подолу як некоронованої столиці гетьманської України XVII-XVIII ст. і як "заповідника" української середньовічної сакральної архітектури і є темою дослідження, результати якого презентуються у цій статті. Акцентований внесок гетьманів України, а саме Самійла Кішки, Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького та Івана Мазепи в розбудові середньовічного Києво-Подолу та його української церковної православної архітектури. Проведено порівняння архітектурних доміант середньовічного сакрального зодчества українського православного Києво-Подолу та римсько-католицького зодчества у м. Кам'янець-Подільський (XVII-XVIII ст.), які мають великий туристичний потенціал для розвитку й відновлення туристичної галузі в Україні після війни. Звернено увагу на недооцінення об'єктів сакральної середньовічної архітектури Києво-Подолу у стилі козацького бароко як для розвитку туризму в м. Києві, так і для виховання шкільної молоді на прикладі їхнього знищення за радянських часів і можливостей відновлення пам'яті про це в незалежній Україні (церква Миколи Доброго – лицей № 100 "Поділ"). Підкреслено важливість розвитку туристичної дестинації "Києво-Поділ" з метою туристичного розвантаження середмістя Києва та його головної вулиці Хрещатик. Окреслено геологістичний механізм такого розвантаження (використання пішохідно-велосипедного мосту, фунікулеру, метро, Алеї художників та Пеїзажної алеї, системи сходів тощо).

Ключові слова: Києво-Поділ, сакральна архітектура, козацьке бароко, українські гетьмани, розміщення церков, оптимізація туристопотоків.

Вступ

Як відомо, історичний Київ поділявся на Верхнє (Горішнє) та Нижнє місто (Поділ). Верхньому місту історично постійно не везло: його руйнували татаро-монголи у XIII ст., більшовицька влада у 1930-х рр., радянські підпільники та нацисти у Другій світовій війні. Післявоєнне відновлення практично повністю змінило Верхнє місто, зокрема головну вулицю Хрещатик і прилеглі райони. Натомість Києво-Поділ історична доля врятувала, і сьогодні ми можемо побачити тут середньовічний Київ (тому що Поділ був його "серцем": адміністративним, сакральним, культурним, освітнім, торговельно-економічним і транспортним) – особливо після навали 1240 р. військ хана Батия, коли було зруйновано Верхнє місто. Після отримання 1494 р. Києвом магдебурзького права Києво-Поділ *на декілька століть(!)* став найбільшим культурно-освітнім і релігійним центром України. Про кожен із вищезгаданих аспектів функціонування Києво-Подолу можна і треба говорити окремо – є про що, але у цій роботі ми розглядаємо адміністративно-сакральний Поділ, який до кінця XIX ст. виконував функцію центру Київського магістрату. У статті ми намагалися розкрити недооцінений туристичний потенціал Києво-Подолу як некоронованої столиці гетьманської України XVII-XVIII ст., зокрема як "заповідника" української сакральної архітектури у стилі українського (козацького, мазепинського) бароко, а також акцентувати внесок гетьманів України, а саме Самійла Кішки, Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи у розбу-

дову середньовічного Києво-Подолу та його церковної православної архітектури. Аналіз останніх досліджень і публікацій полягав в опрацюванні наявної літератури з архітектурної спадщини Києва і Києво-Подолу зокрема. Складність тут полягала в тому, що спогадів та зображень Києво-Подолу з XVII-XVIII ст. залишилось небагато. Тим ціннішими є праці І. Б. Гирича "Київ: люди та будинки" (2018), Т. Плихевич (2019), Ф. Ернста "Київ: Провідник" (1930, передрук 2022), путівники з культурної спадщини Києва, офіційний сайт Подільської РВА, екскурсії тощо. Проаналізовані джерела дозволили виконати аналіз стану й розміщення українських православних церков Подолу, зробити висновок стосовно домінації стилю козацького бароко в їхній архітектурі, зазначити внесок українських гетьманів у їхнє спорудження, пояснити, що термін "козацьке бароко" означає поширення цього глибоко національного українського архітектурного стилю не тільки на сакральні споруди (церкви та дзвіниці), але й на особливості зведення та оздоблення військово-козацьких об'єктів (напр., будинку полкової канцелярії в м. Козельці Чернігівської обл.), а також цивільно-житлових будинків (музей "Будинок війта" в Києво-Подолі). Нарешті, окреслити значення розвитку дестинації "Києво-Поділ" для запобігання явища овертуризму в середмісті Києва, зокрема на вул. Хрещатик на сьогодні. Приміром, у праці І. Б. Гирича корисним для теми статті є окремий розділ "Поділ. Контрактова площа – центр магдебурзького міста", присвячений "Магістратському Подолу", його визначним архітектурно-сакральним домі-

нантам – українським православним церквам; стаття Т. Плихневич присвячена враженням від подорожі до Києва майбутнього першого президента Венесуельської республіки Франсіско де Міранда в 1787 р.; книга Ф. Ернста (видання 1930, передрук 2022 р.) цінна тим, що нагадує ті церкви Подолу, які були знищені більшовицькою владою пізніше, у 1930-х рр. Мета статті – розкрити недооцінений туристичний потенціал дестинації "Києво-Поділ", зокрема його сакральної архітектури у стилі козацького бароко, та визначити шляхи інтенсифікації її застосування як для розвитку туризму, так і для виховання молоді, як-от шкільної, у національно-патріотичному дусі, що є надзвичайно актуальним у сучасних умовах російсько-української війни.

Результати

Отже, за Середньовіччя функцію центру Києва перейняв на себе Поділ. Він набув свою особливу міську структури як середньовічного міста (рис. 1): центральну ринкову площу (Житньоторзьку, нині Конtrakтову), головну вулицю (Покровську, пізніше нею стане Олександрівська, нині Сагайдачного), торговельні ряди (Гостинний двір), міський магістрат (не зберігся), ярмарковий будинок – театр (Конtrakтовий дім), міський суд (колишній будинок купця Сухоти), вищий навчальний заклад (Київська академія, нині Національний університет "Києво-Могилянська академія"), пожежну стражу з каланчею, в'язницю (як же без неї), цвинтар (особливість Подолу –

цвинтар розміщувався на горі Щекавиця зі Всехсвятською церквою, зруйнованою більшовиками у 1930-х). Нareshtі – велику кількість православних монастирів і церков (Братський монастир, Богоявленський собор, Святодухівська церква, Катерининський грецький монастир із дзвіницею, Петропавлівський монастир, Флорівський жіночий монастир, Притисько-Микільська церква, Покровська, Миколи Доброго (дзвіниця), Набережно-Микільська, Іллінська, Хрестовоздвижінська (*Buildings of Kyiv-Podolu*, 2020). Серед утрачених церков Подолу внаслідок руйнацій більшовицького періоду вказують на Воскресенську (одну з найдавніших кам'яних церков Києво-Подолу), Миколи Доброго, церкву Костянтина і Єлени (на честь Візантійського імператора та його дружини, прилучених до сонму святих), Введенську та Микільсько-Іорданську церкви. Зі зруйнованих церков Подолу на сьогодні відновлено лише Успенський храм ікони Богородиці Пірогощої, церкву Різдва Христового на Поштової площі та дзвіницю Катерининського грецького монастиря на Конtrakтовій площі (*Guide to the cultural heritage of Kyiv*, 2023). На черзі – відновлення знаменитого Мазепиного собору Богоявленського монастиря (де був похований П. Конашевич-Сагайдачний) – головну святиню Києво-Могилянської академії. Клірові відомості Київської консисторії 1917 р. зафіксували на Подолі понад 20 церков, нині ми не маємо і половини (*Hurych*, 2018).

Рис. 1. Конtrakтова (Житньоторзька) площа – центр Києво-Подолу
(*Guide to the cultural heritage of Kyiv*, 2023)

Спогадів і зображень Києва й Києво-Подолу з XVII–XVIII ст. залишилось небагато. Тим цінніші враження іноземців, які відвідували Київ наприкінці XVIII ст. Зокрема, це стосується перебування в Києві майбутнього першого президента Венесуельської республіки Франсіско де Міранда в 1787 р., який у своєму щоденнику, що він ретельно вів протягом своєї подорожі до Києва, зазначав, що якщо дивитись із Верхнього міста, Поділ являв собою скупчення золотих церковних маківок, які прекрасно гармоніювали з навколишніми будівлями. Він оглянув деякі "із багатьох подільських церков". Однією з найгарніших, на його думку, була Братська церква "із брамою, вітарем, масивними срібними люстрами і фресками". Поблизу від неї Міранда підмітив "прекрасний масивний будинок університету, що належав до монастиря" – це, звичайно, знаменита Києво-Могилянська академія, перший

вищий навчальний заклад у східнослов'янських землях. Але на той час академія вже була в занепаді. Хоча велика будівля містила багато аудиторій, а також велику залу для зборів учених, але щоденно, за словами Міранди, користувались лише декількома приміщеннями першого поверху, при чому одне з них було відведене для занять граматику, арифметикою і географією. Братську церкву зруйнували 1935 р., а "Могилянка" знову є одним із провідних вишів України. У будинку, про який згадував Міранда, нині розміщується бібліотека, а зала для вчених зборів більше не є порожньою – використовується за призначенням. Міранді сподобалась Андріївська церква – і зовнішній вигляд, і розташування, і внутрішнє оздоблення. Останньою в списку "туристичних об'єктів" виявилась подільська ратуша, де міський голова влаштував прийом. Ратушу заморський гість не розгледів,

а її будинок до сьогодні не зберігся (Plykhnevych, 2019). Характерною особливістю архітектурного стилю практично всіх церков Києво-Подолу є їхнє оформлення відповідно до канонів українського (його ще називають мазепинським або козацьким) бароко.

Сакральні споруди були, власне, маркером державної належності міста або території, тому що кожна держава мала, особливо за середньовіччя, свою панівну релігію, відповідно і будувала належні сакральні об'єкти. Таке твердження повністю витримується щодо сакральних об'єктів Подолу, оскільки за польської влади (у першій половині XVII ст.) на Подолі ще існували католицькі орденські монастирі-кляштори (домініканський, бернардинський, єзуїтський, францисканський) та Латинський костел, але всі вони зникли за Хмельниччини і більше не відновлювалися. У результаті домінуючим стилем церковного будівництва Києво-Подолу стало і залишається українське (мазепинське або козацьке) бароко.

Для порівняння: у м. Кам'янці-Подільському, який у середньовіччі (XIV–XVIII ст.) перебував під владою Речі Посполитої, офіційною релігією якої було римсько-католицьке християнство, домінантними спорудами Старого міста і нині залишаються католицькі костели, монастирі і зв'язницями. Це:

- Кафедральний собор св. Петра і Павла (по-місцевому Петропавлівський костел) із дзвіницею оборонного типу – той, до якого прибудований мусульманський мінарет, що існує і на сьогодні;
- Домініканський монастир з костелом і дзвіницею;
- Тринітарський і Францисканський костели;
- дзвіниця оборонного типу Вірменського костелу (або церкви, останню було зруйновано у 1930-ті рр.);
- нарешті, вежа будівлі міського магістрату.

Тоді ж, XVI–XVIII ст., своєрідною візитною карткою міста став "католицький мур" – фасад міста, якщо

в'їжджати до нього із західного напрямку, через Замковий міст (із Кракова, Варшави, Львова), що складався зі зведених над глибоким каньоном р. Смотрич ланцюжка католицьких монастирів і костелів: монастиря дів-домініканок (на цьому місті на сьогодні роташовано Вірменський бастіон), Францисканського, Тринітарського, Єзуїтського, Кафедрального Петропавлівського, Кармелітського костелів, палацу Потоцьких (куди був перенесений із попереднього місця кляштор домініканок). На цьому місці нині – Турецький бастіон (Plamenytska O., 2005).

Отже, "візитною картою" середньовічного Подолу, якщо дивитись з Верхнього міста, була велика концентрація (понад 20) златоверхих православних українських церков (інших не було!), споруджених за канонами козацького бароко українськими архітекторами І. Григоровичем-Барським і С. Ковніром. Хоча історичний Поділ і не зазнав значних воєнних руйнувань у минулі часи, але над ним постійно "нависали" дві інші великі загрози: по-перше з боку Дніпра та пожежі, від яких регулярно страждала дерев'яна цивільна забудова (остання відбулася 1811 р., після якої і утворилася сучасна міська структура Києво-Подолу). За цих умов тільки кам'яні муровані церкви Подолу змогли встояти зі збереженням свого архітектурного стилю. Отже, на сьогодні вони залишаються зразками українського християнського сакрального зодчества XVII–XVIII ст., яке радикально відрізняється від т. зв. московського церковного типу архітектури. Також особливістю українських церков Подолу є їхні народні, "домашні" назви, пов'язані з певними подіями або з розміщенням закладів. Приміром, Притисько-Микільська церква свою назву пов'язує з легендою, що ніби то злодій, який намагався вкрати церковне начиння з патронажною іконою, не зміг пролізти крізь віконний отвір, оскільки образ чудотворного Миколи "притис" невдачу крадія до рами і той з несподіванки отримав серцевий напад (Hyrych, 2018) (рис. 2).

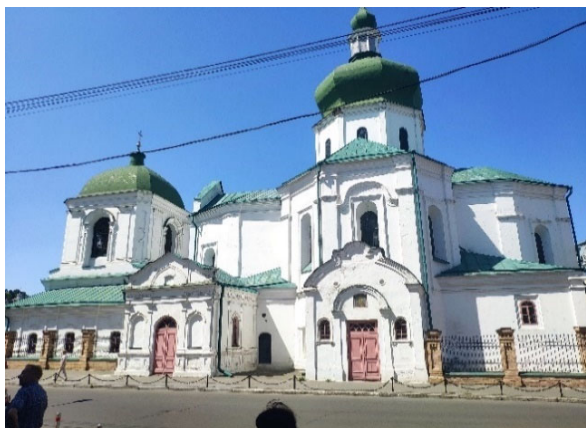

Рис. 2. Притисько-Микільська церква
(авторська світлина)

А Набережно-Микільська церква своєю назвою завдячує близькості до Дніпра (рис. 3). До речі, ця церква нині розташована під кутом до вулиці Г. Сковороди, що свідчить про давність її побудови – ще до пожежі 1811 р. Цікавою є генеза назви церкви Миколи Доброго (рис. 4). Вона була споруджена коштом гетьмана Самійла Кішки, який після 25 років турецького полону повернувся на батьківщину і 1600 р. на знак подяки Господу за спасіння збудував церкву та шпиталь, де лікували як багатих, так

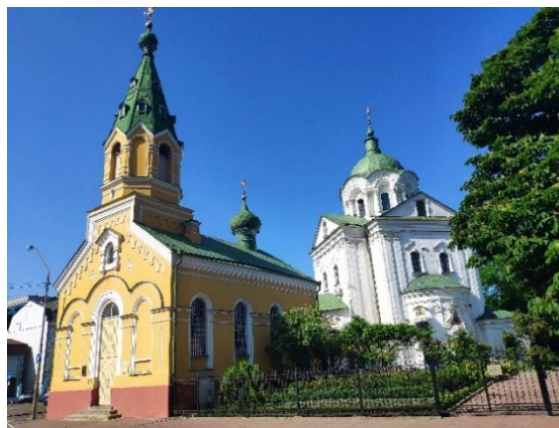

Рис. 3. Набережно-Микільська церква із дзвіницею
(авторська світлина)

і бідних, тому церква й отримала в народі таку назву. До сьогодні вціліла лише дзвіниця, яка розміщується за сучасною адресою – вул. Покровська, 6 (знаходиться в ямі глибиною 3 м, рис. 5). Стіни ями викладені камінням і з поверхні вулиці на її дно ведуть сходи. Глибина ями показує товщину культурного шару, який "наріс" на Подолі за останні декілька століть (для порівняння: культурний шар біля Софії Київської становить 1 м, а біля Муру плачу в Єрусалимі – 13 м). Саму ж церкву Миколи Доброго було

знищено більшовиками 1935 р., на її місці споруджено школу. На сьогодні в цьому будинку (зведеному у модному тоді стилі конструктивізму) знаходиться престижний київський ліцей № 100 "Поділ" (рис. 6). Але на стінах будівлі немає і згадки ні про її попередницю – церкву Миколи Доброго, ні про фундатора церкви – українського гетьмана С. Кішку. Нам здається, що меморіальна таблиця із зображенням церкви та інформацією про її фундатора, а також трагічну долю цього сакрального об'єкта (який є унікальним, тому що це перша церква на Подолі, пов'язана з ім'ям гетьмана України), була б дуже доречною. Чому б до назви ліцею не додати "імені гетьмана

України С. Кішки" та не поставити погруддя гетьмана напроти входу до школи? Встановили ж за радянських часів погруддя О. Пушкіна напроти входу до Автодорожного інституту (нині Транспортний університет. Де "сонце російської поезії" О. Пушкін і де автотранспорт України?). Усе це, на нашу думку, сприяло б національно-патріотичному вихованню учнівської молоді. Цікаво, чи на уроках з історії та географії України в цьому ліцеї згадується трагічна історія руйнування церкви Миколи Доброго, інших церков Подолу та Києва за більшовицької влади та появи сучасної будівлі ліцею?

Рис. 4. Церква Миколи Доброго (зруйнована 1935 р.)
(Guide to the cultural heritage of Kyiv, 2023)

Рис. 5. Дзвіниця церкви Миколи Доброгана
вул. Покровська, 6 (сучасна світлина)
(Guide to the cultural heritage of Kyiv, 2023)

Рис. 6. Будинок сучасного київського ліцею № 100 "Поділ",
зведеного на місці зруйнованої церкви Миколи Доброго (авторська світлина)

Напроти розміщується найбільша церква Покровської вулиці з однойменною назвою Покровська (рис. 7). Якою була барокова церква Покрови, ми не знаємо, оскільки після пожежі (1811) вона втратила оригінальну грушоподібну форму бань, але зберегла дугастий фронтон, характерний для стилю козацького бароко. Тепер три маківки Покровської церкви мають лазні ампірної форми. Архітектор церкви І. Григорович-Барський у

даному випадку відійшов від Мазепиної традиції п'ятилазневих українських церков із пірамідальною композицією початку XVIII ст. Митець розташував лазні за народною традицією, притаманною дерев'яній церковній архітектурі типових тридільних храмів. Ця церква із суцільною дзвіницею теж розташовується нині у заглибленні, що доводить її давність.

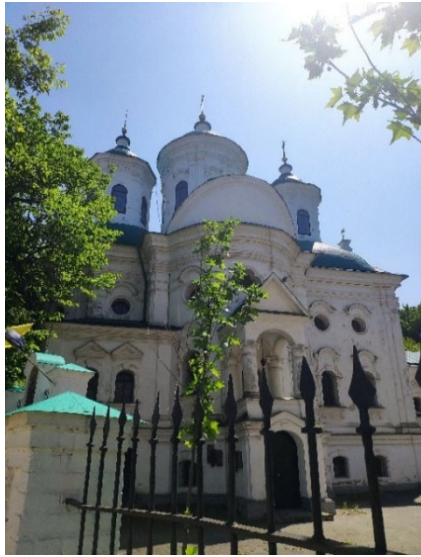

Рис. 7. Покровська церква
(авторська світлина)

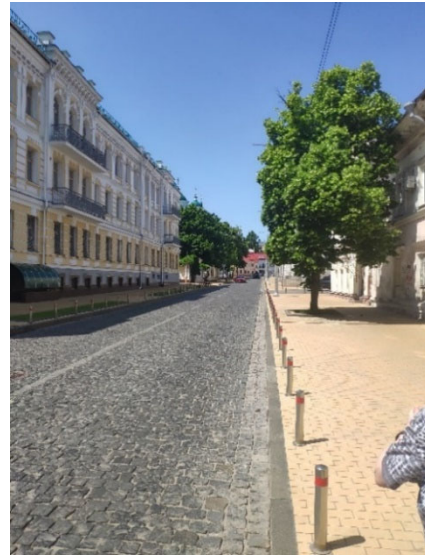

Рис. 8. Покровська вулиця на Подолі
(авторська світлина)

Загалом, розміщення церков Києво-Подолу відображає зміни у плануванні Подолу та його головної вулиці. Вони були сконцентровані на старій головній вулиці – Покровській (перед цим вона називалася Велика Мостова) (рис. 8). Це: Покровська церква із двоярусною дзвіницею, яка продовжує традицію українського церковного

будівництва, коли дзвіниця стояла окремо від храму; церква Миколи Доброго – від неї залишилася кам'яна дзвіниця, постала 1718 р.; комплекс Флорівського жіночого монастиря (рис. 9) з Вознесенською головною церквою (збудовано у 1722–1732 рр.) тощо.

Рис. 9. На території Флорівського жіночого монастиря
(авторська світлина)

У Києві під час реконструкції Подолу, зокрема Контрактової площі та вулиці Сагайдачного, ще до повномасштабної російсько-української війни планувалося створити єдиний туристичний простір від вул. Володимирської та Андріївського узвозу до вул. Григорія Сковороди та Андріївської. Центром туристичного й культурного "тяжіння" Подолу мала стати Контрактова площа, на основі якої нині створюється туристичний простір для

людей (туристів) усіх вікових категорій та інтересів з режимом пріоритетного пішохідного руху (рис. 10). Відповідно вся південна частина Подолу – це територія, що належить до заповідника "Стародавній Київ", де сконцентровано, як ми бачили, велику кількість історичних сакральних та архітектурних пам'яток, тому тут і має бути сформована пішохідна туристична, культурна зона.

Рис. 10. Контрактова площа на перетині з вул. Сагайдачного (авторська світлина)

Рис. 11. Поштова площа (авторська світлина)

Буде змінено схему організації транспортного руху: багато вулиць Подолу отримають односторонній рух, кількість перетинів потоків пішоходів та автовок зменшиться з 24 до 2–3. За розрахунками фахівців пропускна спроможність вулиць Подолу за такої транспортно-логістичної схеми у 2 рази перевищить існуючу, середня швидкість руху автовок зросте із 6,5 до 22 км/год, а пішоходи отримають пріоритет у русі через проїжджу частину за рахунок підняття рівня пішохідних переходів до височини хідників (київське ноу-хау: "лежачі поліцаї" на старовинних вуличках Подолу). Така увага до Подолу пояснюється тим, що останнім часом саме сюди, а також до "Верхнього міста" переміщуються основні туристичні потоки із вулиці Хрещатик. Більшість киян і гостей міста нині воліють відпочивати не на головній вулиці столиці, а в інших місцях. Поділ, Контрактова площа, набережна Дніпра, Поштова, Михайлівська та Софіївські площі останніми роками приймають найбільші свята, тому саме сюди і йдуть люди у вихідні та святкові дні. При цьому враховується і екологічна ситуація, оскільки експерти вже давно попереджали про перевищення рівня шкідливих викидів на Хрещатику, Бесарабській площі, вул. Басейній у зв'язку з надмірними автопотоками та вказували про небезпеку прогулянок киян і гостей міста у цій зоні. Департамент транспортної структури КМДА сповіщає, що отримує звернення киян і гостей міста з тим, щоб перенаправити основні пішохідні туристичні маршрути до найбільш затребуваних історичних сакаральних та архітектурних пам'яток, зокрема до Андріївського узвозу, Володимирської гірки, Володимирського проїзду, Михайлівського й Софіївського соборів, а також Контрактової, Поштової площі (рис. 10, 11), набережної Дніпра, вул. Сагайдачного та Покровської. Саме там зосереджені найцікавіші туристичні об'єкти й головні пам'ятки історичної сакаральної архітектури Києва, зокрема собори та церкви у стилі українського бароко. При цьому всі названі споруди перебувають у зоні пішохідної доступності та пов'язані між собою фунікулером (*Guide to the cultural heritage of Kyiv*, 2023). Верхнє місто з Подолом через Андріївський узвіз з'єднує і нещодавно зведений пішохідно-велосипедний міст (Скляний або "міст Кличка") (рис. 12). Він дозволив вирішити логістичну проблему овертуризму в середмісті Києва, зокрема на вул. Хрещатик. Пропускна спроможність мосту – 60 тис. осіб на день, отже саме на стільки зменшується туристопотік на Хрещатику, який, використовуючи цей міст, перерозподіляється в парку Володимирська гірка у двох напрямках: перший – на Михайлівську (з виставкою трофейної московитської зброї) та Софіївську площі,

другий – через Алею художників і Пейзажну алею на Андріївський узвіз, і знову на Поділ, про недооцінені туристичні ресурси якого вже згадувалося. Які ж туристичні принади чатують на відвідувачів, зокрема на Пейзажній алеї, яка прокладена по краю Старокиївської гори (від Національного музею історії України до Великої Житомирської). Тут знаходиться історичне серце Києва, адже згідно з легендою, саме на Старокиївській горі князь Кий заснував місто, про що нагадує пам'ятний знак – камінь з начертаними словами "Звідси єсть пішла земля руська...". Тут можна побачити вали князівського дитинця, а також нещодавно відновлений фундамент Десятинної церкви, яку декілька разів руйнували й відновлювали. А недалеко археологи недавно знайшли частину палацу князя Володимира. Туристів на Пейзажній алеї чекає багато цікавих арт-об'єктів, серед яких: кішка-сороконіжка, Маленький Принц зі шпагою в руці, "фонтан-слон" та лавочка у вигляді kota, у пащі якого можна фотографуватися. Декілька років тому на Пейзажній алеї на дитячому арт-просторі з'явилась незвичайна скульптура Аліси з казки "Аліса у країні чудес". З її появою місцеві мешканці склали легенду про те, що в того, хто торкнеться дівчинки, почнуть збуватися всі бажання, а життя наповниться приємними й несподіваними подіями. Автор артоб'єкта – скульптор Костянтин Скрытучкий, якому на створення величезної скульптури Аліси знадобилося три роки, дві тони бетону, кераміки, мозаїка та метал. Туристів чекає зустріч з іще одним шедевром – лавочкою під назвою "Як вдома". Це один із найпопулярніших об'єктів на алеї, оскільки лавочка незвичайна, з пледом і подушкою, на які можна навіть прилягти (автор Володимир Кузнецов). Але довго посидіти на ній не вдасться, оскільки біля неї є постійна черга бажаючих сфотографуватися. На Пейзажній алеї можна побачити ще одну незвичайну скульптуру, повз якої неможливо пройти байдужим. Це – шестиметрова скульптура людини з величезною краплею на обличчі, погляд якої скерований у небо. Вона має назву "Дош" і зроблена із бронзи та скла (автор – український художник Назар Білик). Сенс скульптури простий: людина, яка шукає відповіді на свої питання, їх не знайде, але якщо підняти голову догори, то відповідь знайдеться, і у даному випадку крапля символізує цю відповідь. Неподдалік є ще один оригінальний артоб'єкт – лавка "Руки", яка встановлена посередині пішохідної доріжки. З'явилася вона понад 10 років тому: великі металеві руки, що ростуть з-під землі, тримають дерев'яну дошку, на яку можна сісти (автор – український дизайнер Лілія Литковська). На алеї можна відшукати не тільки персонажів із байок, але й історичних постатей. Наприклад,

пам'ятник князю Святославу, який кияни називали "ковбасою" через незвичайні форми. Скульптура князя на коні вийшла достатньо об'ємною – це єдиний кінний пам'ятник у Києві, що вироблений з цілого каменю. Автор скульптури – Олексій Пергаменщик – присвятив виготовленню цієї фігури майже три роки. Туристів неодмінно зацікавить і незвичайний арт-об'єкт під офіційною назвою "Веселка", який одразу набув великої популярності у відвідувачів цієї зони. Композиція неординарна, складається з чотирьох кольорових хлопчиків, які справляють природню "потребу". Візцем арт-об'єкту стала відома брюссельська скульптура "Хлопчика, що пісяє", тому кияни і назвали його "Хлопчики, що пісяють" (автор Олександр Алексєєв). У кінці Пейзажної алеї – дитячий

майданчик, на якому теж є декілька цікавих арт-об'єктів, а саме два різнокольорових горбця з величезними очима, що прикрашені мозаїкою. Також там розміщено паркову скульптуру лелеки й допитливої жабки. Особливу увагу привертають витвори у вигляді різнокольорових подушок, складених, як удома, одна на одну. Яскраві подушки різних розмірів прикрашені виразною мозаїкою, а на вершину піраміди сидить дитинка-янголятко у нічній сорочці, яке згори спостерігає за тим, що коїться на майданчику. До речі, таких пірамідок з подушок декілька (автор – Костянтин Скрытуцький). Туристам радять сфотографуватися з цими подушками, оскільки це, як вважають, приносить удачу. Світлини арт-об'єктів Пейзажної алеї можна переглянути за посиланням (*Land scape avenue, 2023*).

Рис. 12. Пішохідно-велосипедний міст під час святкування Дня Києва, 28.05.2023 р. (авторська світлина)

Дискусія і висновки

Після закінчення російсько-турецької війни 1774 р., яку московитам допомогли виграти українські козаки, Катерина II видала злочинний указ від 1775 р. "Про знищення Запорозької Січі та про зарахування цієї до Новоросійської губернії", зажадавши припинення існування Війська Запорізького. У серпні того самого року Катерина II проголосила в маніфесті: "Січ Запорізьку знищено цілком і назавжди. І навіть саму назву "запорозькі козаки" ніколи не слід уживати в майбутньому". А 1800 р. її син, імператор Павло I, спеціальним указом заборонив будувати українські церкви з грушоподібними лазнями. На цьому закінчилась славетна епоха українського козацького бароко в сакральній архітектурі України, Києва й Подолу, але залишилися до сьогодні українські православні сакральні комплекси, збудовані в цьому стилі (зокрема, у Києві, окрім подільських церков, це Софіївський собор, Михайлівський

монастир, Києво-Печерська Лавра, Собор Різдва Богородиці в м. Козельці Чернігівської обл. (один з найбільших) та ще понад 50, у тому числі зведених за часів гетьманства Івана Мазепи (1687–1709). Традиції українського козацького бароко не втратили своєї актуальності й через століття. Приміром, про них згадали українські митці, які зводили будівлі у стилі "українського конструктивізму" (на заході він відомий як "функціоналізм") у 1920–1930 рр. Наприклад, вплив українського бароко виявився в будівлі Київського залізничного вокзалу (1927–1932, архітектори О. Вербицький і П. Альошин (рис. 13), комплексі корпусів Національного університету біоресурсів і природокористування (1926–1929, архітектор Д. Дяченко), особливо головного корпусу, а також споруд факультетів агробіологічного, захисту рослин, біотехнологій та екології; у сучасній забудові Подолу тощо.

Рис. 13. Головний фасад Центрального київського залізничного вокзалу (*Kyiv-Pasajyrskiy, 2023*)

Отже, історія розсудила по-своєму – українське (козацьке, мазепинське) бароко нині викликає все більшу цікавість і визнання не тільки у знавців архітектури, але й у туристів – українських та іноземних. А поки що туристичний потенціал українських церков Києво-Подолу використовується не повністю, як і туристичні ресурси самого Подолу. Наприклад, немає довідника або фотодовідника (чи "Провідника" в термінології 1930-х рр. (*Providnyk*, 2022)). "Поділ туристичний" (назва орієнтовна). А для українських та іноземних туристів екскурсія "Середньовічний Києво-Поділ – некоронована столиця гетьманської України" має бути в переліку обов'язкових туристичних заходів міста, що є особливо актуальним у сучасних умовах повномасштабної російсько-української війни (*Tourism – Official website of the Podilsk district administration*, 2023). Близькою до неї може бути екскурсія "Середньовічний сакральний Києво-Поділ та сьогодні". Натомість на сьогодні, судячи з оголошень в інтернеті, наймоднішою вважається і настирливо пропонується екскурсія "Містичний Поділ" – про киево-подільських відьом (*Mystical Kyiv. Bus and walking tour of Kyiv*, 2023). Розробники цієї екскурсії, мабуть, уважають її тему найактуальнішою в сучасних умовах, але це не так. Щодо назви пропонованої нами екскурсії "Середньовічний Києво-Поділ – некоронована столиця гетьманської України", то тут потребує пояснення майже кожне слово, причому як у випадку перекладу з англійської мови, треба починати з кінця: гетьманська Україна існувала у XVII–XVIII ст., поки її не ліквідувала Катерина II разом із Запорізькою Січчю; "некоронована столиця" – тому, що за гетьманських часів постійної столиці в Україні не було, "столицею" уважалося полкове місто, звідки походив гетьман (за Б. Хмельницького таким містом був Чигирин, оскільки Б. Хмельницький був чигиринським полковником, за І. Мазепи – відповідно, Батурин, за І. Скоропадського – Глухів, а за П. Конашевича-Сагайдачного – взагалі містечко Трахтемирів (нині затоплене Канівським водосховищем) тощо). Але при цьому за всіх гетьманів найбільшим містом України, її сакральним, культурним, освітнім, торговельно-економічним, транспортним тощо залишався Київ, а в Києві – Києво-Поділ, особливо після отримання Києвом (Києво-Подільським магістратом) Магдебурзького права 1494 р. Це "Право" постійно дошкуляло московитським імператорам, які його то скасовували, то поновлювали, аж поки остаточно не відмінили 1834 р.

Києво-Поділ є єдиним сучасним районом м. Києва, де збереглися середньовічне планування й архітектура, що є цінним потенціалом для розвитку туризму. Особливо це стосується сакральної архітектури Києво-Подолу, яка практично вся зведена у стилі козацького бароко. Значна частина церков Подолу була знищена за радянських часів, але значна частина збереглася і до сьогодні. Подільські церкви мають унікальні

можливості для розвитку туризму в м. Києві, де середньовічних сакральних об'єктів залишилось не так багато. У зведенні цих об'єктів брали участь й українські гетьмани. Незважаючи на такий потужний туристичний потенціал, Києво-Поділ приймає недостатньо туристів, тому пропонуються заходи з перенаправлення туристопотоків із середмістя Києва, зокрема вул. Хрещатик, до площ і вулиць Подолу з унікальними сакральними об'єктами в стилі козацького бароко, до Алеї художників та Пейзажної алеї, низки сходів тощо. Для подальшої популяризації Києво-Подолу як туристичної дестинації необхідне видання сучасного путівника (фотопутівника) "Поділ туристичний".

Внесок авторів: Ігор Смирнов – концептуалізація, методологія, методи, збір емпіричних даних й емпіричне дослідження; Ольга Любіцева – аналіз джерел, підготовка огляду літератури та теоретичних засад дослідження, програмне забезпечення.

Список використаних джерел

- Будівлі Києво-Подолу*. (2020). КП "Центр публічної комунікації та інформації".
- Грич І.Б. (2018). *Київ: люди і будинки*. Вид. 2-ге. Либідь.
- Київ: Провідник* (2022). За ред. Ф. Ернста; передм. С. Білокінь. Видавець Олександр Савчук.
- Київ-Пасажирський*. Взято 10 квітня 2023 з <https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ-Пасажирський>.
- Містичний Київ. Автобусно-пішохідна екскурсія Києвом*. Взято 30 березня 2023 з <https://tourbaza.com/>.
- Пейзажна алея*. Взято 18 березня 2023 з https://uk.wikipedia.org/wiki/Пейзажна_алея.
- Пламеницька О. (2005). *Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі: монографія*. Абетка. С. 130–135.
- Плихневич Т. (2019). Київські пригоди креола. *Загадки історії*. № 43. С. 14–15.
- Путівник з культурної спадщини Києва*. Взято 15 березня 2023 з <http://kyiv-heritage-guide.com/>.
- Туризм – Офіційний сайт Подільської районної адміністрації*. Взято 09 лютого 2023 з <https://podil.kyivcity.gov.ua>.

References

- Buildings of Kyiv-Podolu* (2020). KP "Center of Public Communication and Information" [in Ukrainian]
- Guide to the cultural heritage of Kyiv*. Retrieved from: <http://kyiv-heritage-guide.com/> (15.03.2023) [in Ukrainian]
- Hyrych I.B. (2018). *Kyiv: people and houses*. 2-nd edition. Lybid [in Ukrainian]
- Kyiv-Pasajyrskiy*. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Київ-Пасажирський> (10.04.2023) [in Ukrainian]
- Kyiv: Providnyk* / edited by F. Ernst; 2022. Pred. S. Bilokin. 2nd from. Publisher Oleksandr Savchuk, – XL+808 pp. [in Ukrainian]
- Landscape avenue*. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пейзажна_алея (18.03.2023) [in Ukrainian]
- Mystical Kyiv. Bus and walking tour of Kyiv*. Retrieved from: <https://tourbaza.com/> (30.03.2023) [in Ukrainian]
- Plamenytska O. (2005). *The sacral architecture of Kamianets-Podilskyi: a monograph*. Abetka, pp. 130–135. [in Ukrainian]
- Plykhnevych T. (2019). *Kyiv Adventures of a Creole*. Riddles of history. № 43, pp. 14–15 [in Ukrainian]
- Tourism – Official website of the Podilsk district administration*. Retrieved from: <https://podil.kyivcity.gov.ua/> (09.02.2023) [in Ukrainian]

Отримано редакцією журналу / Received: 20.05.23

Прорецензовано / Revised: 19.06.23

Схвалено до друку / Accepted: 30.06.23

Ihor SMYRNOV, DSc (Geogr.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-6395-7251
Scopus ID: 57221327545
e-mail: smyrnov_ig@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olha LUBITSEVA, DSc (Geogr.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-8508-9395
Scopus ID: 57204772778
e-mail: olgaliubitseva@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COSSACK BAROQUE IN THE SACRED ARCHITECTURE OF KYIV'S PODIL: GEOTOURIST POTENTIAL

The original architectural and tourist features of the sacred architecture of Kyiv's Podil, which it acquired during the time of the hetmanship in Ukraine in the XVII-XVIII centuries, are revealed. After Kyiv received the Magdeburg right in 1494, Kyiv-Podil became the largest cultural, educational and religious center of Ukraine for several centuries, which was reflected in the construction of a significant number of sacred objects – churches and monasteries in the Ukrainian (or Cossack, Mazepa's) Baroque style. This still underestimated tourist potential of Kyiv's Podil, as the uncrowned capital of Hetman Ukraine of the XVII-XVIII centuries, and as a "reserve" of Ukrainian medieval sacred architecture, is the subject of research, the results of which are presented in this article. Emphasized contribution of the hetmans of Ukraine, namely Samiylo Kishka, Petro Konashevich-Sagaidachny, Bohdan Khmelnytskyi and Ivan Mazepa in the development of medieval Kyiv's Podil and its Ukrainian Orthodox church architecture. A comparison of the architectural dominants of the medieval sacred architecture of the Ukrainian Orthodox Kyiv-Podol and the Roman Catholic architecture in the city of Kamianets-Podilskyi in the XVII-XVIII centuries, which have great tourist potential for the development and restoration of the tourism industry in Ukraine after the war, is carried out. Attention is drawn to the underestimation of the objects of sacred medieval architecture of Kyiv's Podil in the Cossack Baroque style both for the development of tourism in the city of Kyiv and for the education of school youth on the example of their destruction during Soviet times and the possibilities of restoring the memory of it in independent Ukraine (the church of St. Nicholas the Good – Lyceum No. 100 "Podil"). The importance of the development of the tourist destination "Kyiv's Podil" for the purpose of tourist relief in the center of Kyiv and its main street Khreshchatyk is emphasized, the geological mechanism of such relief is outlined (use of a Pedestrian and bicycle bridge, Funicular, Subway, Alley of Artists and Landscape Alley, staircase system).

K e y w o r d s : Kyiv's Podil, sacred architecture, Cossack Baroque Style, Ukrainian hetmans, location of churches, optimization of tourist flows.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.